

ПРИКМЕТНИКОВІ НОВОТВОРИ

У ПОЕТИЧНОМУ ЛЕКСИКОНІ ІВАНА ДРАЧА

Стаття присвячена аналізу структурно-семантичних особливостей індивідуально-авторських складних прикметникових новотворів у поетичній творчості І. Драча. Виокремлено й описано лексико-семантичні групи інновацій, з'ясовано їх семантику та стилістичні функції у тексті.

The article is devoted to the analysis of semantic peculiarities of occasional adjectives in poetry of Ivan Drach. The lexico-semantic groups of innovations were isolated and described, semantic peculiarities and their functions in the texts were defined.

У вітчизняному мовознавстві упродовж останніх десятиріч пильну увагу дослідників викликають проблеми мовотворчості (праці С. Єрмоленко, В. Герман, Н. Вовчук, О. Жижоми, Г. Вокальчук, Н. Адах та ін.). Незважаючи на те, що чимала кількість спеціальних наукових розвідок присвячена проблемам індивідуально-авторської лексичної номінації, усебічне дослідження новотворів як мовних явищ не втрачає актуальності. В українському мовознавстві досі практично відсутні праці, присвячені комплексному аналізу прикметникових утворень певного автора, тоді як це дає змогу простежити, яким чином вони допомагають зорієнтувати читача на сприйняття поетичного тексту. Отож, метою пропонованого дослідження є виокремлення й опис (із погляду семантики) найрепрезентативніших тематичних груп авторських складних прикметникових новотворів І. Драча, з'ясування їх ролі крізь призму психолінгвістичного сприйняття поетичного тексту.

У словнику авторської okazіональної номінації І. Драча налічується близько 400 okazіональних номінацій, із яких 92 — прикметники. Роль прикметників у поетиці мовлення зрозуміла: увиразнення художнього тексту, підкреслення характерних рис, визначальних якостей денотата, а „у випадку вживання у новому семантичному полі — збагачення цього поля новим емоційним та смисловим нюансом” [6, с. 245]. Традиційно в українській

поетиці авторські прикметникові новотвори найсуттєвішу роль відіграють саме у відтворенні статичних якостей і ознак денотата.

Використання складних прикметників є традиційним для української поезії ХХ ст. [2, с. 63]. Такі одиниці служать або своєрідним стилістичним засобом — складним епітетом, за допомогою якого поетичне мовлення набувало урочистості, пафосу, або ж виконують номінативні функції, розширюючи таким чином словниковий склад мови.

Активно вживаються okazіональні прикметники-юкстапозити і в сучасній поезії, зокрема в І. Драча: „...*Строфи молоді буття бездоганне, /.../ Ще досі наповнене дивом відкрить, / Бо ж сонячно-чисте, бо ж юно-захланне, — / Січе, клетотить, а не лиш блискотить...*” (І. Драч, 88).

Варто також зазначити, що у поезіях згаданого автора композитам відводиться не остання роль. На них лежить виконання функції експресивного означення, а також інформативне називання того, що у літературній мові виражається атрибутивними сполученнями. Наприклад, узуальне словосполучення *рожеві коліна* в Драча замінено композитом *рожевоколінний*: „...*І приніс мені з луку — штанці взеленив — / Оберемочок цілий, і кинув його на долівку, / На пахку лепеху з корінцями рожевоколінними*” (І. Драч, 165). Не можна у такому випадку заперечити більшої поетичності другої одиниці, її оригінальності, самобутності та індивідуальності, що з вигідного боку підкреслює авторський стиль письма.

Композити у поетичному мовленні характеризують денотат за найрізноманітнішими ознаками. Г. Вокальчук зазначає, „коли врахувати, що у складному слові здебільшого один із компонентів є стрижневим, то умовно можна класифікувати прикметники-композити за семантикою передусім стрижневого компонента” [2, с. 63—64].

Згідно з цим в основу складних номінацій покладено такі ознаки денотатів:

- **колір:** *золотопінний* („...Соняшники *цвітуть* / Ніжно і *полум'яно.../.../ Та наче б на Україні / Дивні такі пелюстки, / Буйні, золотопінні / Полум'я язика” (І. Драч, 255).*

Тут слід відзначити оригінальність автора у виборі епітета під час творення прикметника, оскільки сполучення „золота піна” не є логічним. Та під час опису реалій українського пейзажу воно достатньо вмотивоване — жовтий цвіт соняшників логічно викликає асоціацію із золотом.

- **зовнішні характеристики істот:** *простористий* („...Бо ж був він як *правди подув / Розкутий і геть простористий” (І. Драч, 77).*

Абстрактне поняття простору, що зумовило утворення okazіоналізму на означення саме зовнішньої характеристики істоти, а конкретніше — способу її поведінки, ще раз вказує на неординарність авторського підходу до вибору поетичної лексики.

- **внутрішні характеристики істот:** *синьоглумий* („...Крізь скельця *окуляр / Він розсипав очиці синьоглумі / На призьб пекучий непростиглий жар” (І. Драч, 126).*

У випадку наведеного okazіонального утворення слід звернути увагу на те, що колір тут характеризує саме внутрішню ознаку. „*Очиці синьоглумі*” — це не вказівка на забарвлення очей людини, підкреслення її ставлення до людей (зверніть увагу на другу частину композита — *-глум*). За словником, глум — „зле висміювання, насміхання” [1, с. 135]

- **звукові характеристики денотата:** *стозвукій* („А в тиші стозвукій на всі голоси / Виють і виють атомні пси...” (І. Драч, 258).

Далі ще йтиметься про „прихильність” І. Драча до творення композитів із першим компонентом *сто-*, але у випадку неологізмів, наведених вище, слід відзначити, що числівниковий початок прикметника посилює сприйняття потужності і якості ознаки.

- **матеріал, із якого виготовлено предмет:** *кам'яностанний* („Весело-*строга, і духмяна,/ Проста, і мудра, і легка,/ Встає вона, кам'яностанна, / І носить хмари на руках” (І. Драч, 84).*

У випадку okazіонального утворення *кам'яностанний* — ознаки каменю як матеріалу для скульптур, переносяться на людину. Метафора *кам'яний стан* на рівні психологічного сприйняття підштовхує до асоціації із скіфськими кам'яними бабами-ідолами.

- **часова характеристика:** *вічнокутий* („*I заривав я надривно, / Як побачив білу посмертну маску — / Вічнокутого карбу маску, / Як в Христа, Магомета чи Будди*” (І. Драч, 32).

Утворення прислівник + дієприкметник = прикметник-комполит поновому вказує на часову характеристику вічності. Тенденційним для І. Драча є створення інновацій для номінації абстрактних понять — часу, простору, вічності.

- **запах:** *сморідномузейний* („...*Вільно і рвійно, невільне й запродане, / Супермодерне — сморідномузейне*” (І. Драч, 48).

Комполит належить до найоригінальніших неологізмів автора. Під час проведення психолінгвістичного експерименту це слово-стимул викликало низку несподіваних і неадекватних реакцій респондентів — бібліотека, раритет, пилюка, сміття.

- **темпоральна характеристика:** *повновітий* („*I наді мною древо замаило — / Повновіте, таке буйновіте...*” (І. Драч, 37).

Комполит можна розшифрувати як „*дерево, повне віт*”, тобто те, де багато гілок. Зовнішня прозорість інновації не дозволяє побачити темпоральну характеристику, що була закладена у контекст поезії. Тому створення лексеми із нелогічним значенням можна назвати невдалим, оскільки її можна зрозуміти лише після прочитання твору.

Улюбленими композитами І. Драча є прикметники з першим компонентом сто-: *гучномовці стоусті, стокрилата пісня, стоболісний день, клет стосонцевий, крило стосоте* та ін. Кохається він і в зображенні відтінків кольорів; свої улюблені чорний і червоний кольори [5, с. 47] він розкладає на десятки півтонів: *чорно-вогненний погляд, вишнево-чорна ніч, чорносонячний лід, огненноброві діви* і под.

Напевно, найоригінальнішим okazіональним прикметником-комползитом у доробку І. Драча є субстантивована лексема *сморідномузейний*, який автор використав у поезії „Нью-Йорк в стилі кубізму”. Про неї М. Ільницький пише: „Драч ніби кепкує із того прохололого вулкана старого світу, якому не вистачає пориву ані вибухнути вогнем, ані згаснути, ані бодай пирснути попелом та паром” [5, с. 81]. Справді, поезія пронизана сатиричними нотами у бік модерного європейського кубізму, від якого „душа босоніж од сум'яття холоне” (І. Драч, с. 48). Саме тому автор поєднує дві основи — *сморід* + *музей*, що символічно наштовхують на відразу до описуваного у поезії.

У поетичному словнику І. Драча налічується близько 20 новотворів-юкстаползитів, які за своєю функцією виконують роль епітетів. Переважна більшість компонентів юкстаползитів уживається у прямому значенні, а метафорика вислову виникає за умови розширення лексичної сполучуваності компонентів синтаксичних конструкцій, до складу яких уводяться okazіональні прикметникові сполучення: *дивен-ясновроден* („... І диригент повів плечем-плащем, / І гімн підвівся дивен-ясновроден” (І. Драч, с. 192).

Як і композити, юкстаползитні утворення можуть характеризувати денотат за найрізноманітнішими ознаками. Але тоді, коли композити можна ідентифікувати за семантикою стрижневого компонента, то сама структура юкстаползита передбачає, що до його складу входять два повнозначні слова. Тому далі характеризуватимуться прикметникові утворення за їх семантикою у поетичному контексті.

Лексемою із цікавою семантикою у автора є прикметник-юкстаползит *сивувато-опаловий*. Це типовий приклад використання інновації, значення котрої зрозуміле завдяки наявності в автора й читача т. зв. вертикального контексту, тобто тієї інформації загального характеру, що включає в себе реалії, різного типу асоціації та алюзії. Проте це не ті фонові знання, що ними оперує кожна людина. Фонові знання накопичуються із досвідом, або ж у процесі навчання, а вертикальний контекст — це належність одиниці

тексту. Змістовність і поетична виразність новотвору *сивувато-опаловий* зумовлена його прозорим зв'язком з мотивуючою конструкцією *сивуватий опал*. Опал — прозорий скловидний камінь різного забарвлення, деякі різновиди якого мають прозоре забарвлення [1, с. 300]. Сивий — той, який втратив своє природне забарвлення, став білим, сріблястим; або ж безбарвний, однотонний, невиразний [1, с. 537]. У контексті це поєднання виглядає так: „*Вже викотивсь місяць із синіми горами. / Великий, важкий, сивувато-опаловий*” (І. Драч, 44). На перший погляд здається, що семантика інновації зрозуміла — місяць кольору опала, інакше кажучи, молочний, повитий туманом. Проте, у ході проведення психолінгвістичного експерименту було з'ясовано, що реакцією респондентів на цей стимул було *старий, архаїчний*. Виникає питання: чому юкстапозит із достатньо прозорою семантикою викликав таку неадекватну реакцію в опитуваних? Але якщо розглянути тлумачення лексеми *сивий* (*сивуватий* — у поданому випадку), з'ясовується, що вона має ще одне значення: *дуже давній*. Причому це значення подається із приміткою *перен*. Тому з цього погляду реакція респондентів не викликає здивування — *сивувато-опаловий*, отже, давній, старий, таємничий. Це підтверджує думку про суб'єктивність при сприйнятті реципієнтом авторських новотворів, про індивідуальність у підходах до визначення їх семантики. Тут можна говорити про необхідність глибшого аналізу як превалюючих ознак самих інновацій, так і про потребу вивчення історичного та літературного контексту, щоб уможливити сприйняття оказіональних одиниць відповідно до задуму автора-творця. Окрім цього, правильне декодування семантики новотворів сприятиме поступовому долученню їх до активного лексичного запасу сучасної української мови. Зрозуміло, що не мається на увазі мовлення ділового або ж наукового стилю, оскільки більшість авторських оказіональних номінацій є експресивно забарвленими і мають виразну емоційну семантику. А ось у публіцистичному, розмовно-побутовому і, особливо, художньому стилі

використання їх додасть, передусім, оригінальності, невимушеності, та новизни висловлюванням.

Уваги заслуговують також типові для І. Драча юкстапозити у „сонцепоклонницькому” стилі (за увагу до образу сонця у поезії автора називають сонцепоклонником). Ідеться про такі okazіональні одиниці як *сонячно-гіркий* та *сонячно-чистий*: „...*Чебрецевий, в серце поринаючий, / Мед ваш, рідні, сонячно-гіркий*” (І. Драч, с. 119). Помітно, що автор тут апелює до практично всіх органів відчуття: зір, дотик, смак. Конкретна пластика образів за допомогою оригінальних прикметникових юкстапозитів набуває нової значеннєвої глибини, але, як не дивно, автор досягає цього поєднанням звичних для української мови прикметників — *гіркий, чистий, сонячний*. У новотворі номіноване поняття мовби матеріалізується, стає візуально і дотиково сприйманим.

Наявність у поетичному словнику авторської лексичної номінації І. Драча значної кількості прикметників, які належать до різних морфологічних, граматичних та семантичних категорій і розрядів, ще раз підкреслює надзвичайну схильність поета до оригінальних засобів вираження думок, у них наявний той елемент, який з’являється не від умоглядності, а від здатності бачити предмет із середини, від точного відчуття стану і потреб літератури й мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2002. — 1440 с.
2. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття / Г. М. Вокальчук // Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект); за ред. А. П. Грищенка: [монографія] / Г. М. Вокальчук. — Рівне : Перспектива, 2004. — С. 94—524.
3. Драч І. Ф. Вибрані твори : в 2 т. — Т. 1: Поезії / І. Драч. — К. : Дніпро, 1986. — 351 с.
4. Драч І. Ф. Вибрані твори : в 2 т. — Т. 2: Поезії / І. Драч. — К. : Дніпро, 1986. — 326 с.
5. Ільницький М. Іван Драч: Нарис творчості / М. Ільницький. — К. : Радянський письменник, 1986. — 221 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів [та ін.]. — К. : Академія, 1997. — 752 с.